

UYKU

geçmiş din ulularının, diğeri de Hakk'ın uykuda iken görülebilmesi ki bu sonucusu en büyük mazhariyettir (*er-Risâle*, II, 715-718). İbn Ebû'd-Dünyâ'nın *Kitâbü'l-Menâmât* adlı eseri de uyku ve rüyalara dair rivayetlerden meydana gelmektedir. Ayrıca İbrâhim b. Muhammed el-Beyhaki'nin *el-Mehâsin ve'l-mesâvî*, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki'nin *el-Âdâb*, İbn Abdülber en-Nemerî'nin *Behcetü'l-mecâlis* adlı eserleri gibi antolojik nitelikteki ahlâk ve âdâb kitaplarında uyku âdâbı, uykunun fayda ve zararları, ilginç rüyalar vb. konulara dair rivayetler, özlü sözler ve şiirler derlenmiştir (ayrıca bk. RÜYA).

BİBLİYOGRAFYA :

Meşkâysü'l-luğa, V, 372-373; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "n'as", md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1430; *Kâmus Tercümesi*, II, 1030; IV, 457, 506, 776; *Müsned*, I, 116, 118, 155, 400; II, 174; IV, 201, 207, 208, 281, 290, 300, 302, 303, 395, 401, 405; Muhâsibî, *er-Ri'âye li-hukûkullâh*, Beyrut 1405/1985, s. 503-514; Kindî, *Risâle fi mâhiyyeti'n-nevm ve'r-rü'yâ* (Kindî, *Resâ'il* içinde), I, 293-311; İbn Ebû'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Menâmât* (*Mevsû'atü Resâ'ilü İbn Ebî'd-Dünyâ*, IV içinde, nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1413/1993; İbrâhim b. Muhammed el-Beyhaki, *el-Mehâsin ve'l-mesâvî*, Beyrut 1404/1984, s. 318-322; İbn Sinâ, *el-İşârât*, III-IV, 861-862, 884-887; a.mlf., *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1364 hş./1985, s. 697; a.mlf., *Avicenna's de Anima: Kitâbü'n-Nefs* (nşr. Fazlurrahman), London 1970, s. 173-182; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Fıkhü'l-luğa ve esrârü'l-'Arabiyye* (nşr. Yâsin el-Eyyûbî), Sayda 1419/1999, s. 205; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki, *el-Âdâb* (nşr. Ebû Abdullah Saîd el-Mendûh), Beyrut 1408/1988, s. 276-278; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1377/1957, IV, 84-123; İbn Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis*, II, 85-94, 141-150; Kuşeyrî, *er-Risâle*, II, 714-730; Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 343-345; III, 25, 66; a.mlf., *el-Münkız mine'd-dalâil* (nşr. Ahmed el-Câlindehrî), Lahor 1971, s. 9; İsmâil Hakkı Bursevî, *Furûku Hakkı*, İstanbul 1251, s. 234; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, II, 313; Ali Durusoy, *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Kâinatı Yeri*, İstanbul 1993, s. 103-115.

MUSTAFA ÇAĞRICI

□ FIKIH. Uyku bilinci gideren, aklın ve iradenin kullanılmasını engelleyen bir durum olduğundan fıkıh usulünde kişinin dinî-hukukî hükümlere muhatap kılınmaya elverişliliğini (ehliyet) etkileyen ârizî durumlardan biri kabul edilmiş, buna bağlı olarak uyku halinin abdestin bozulmasına ve namaz mükellefiyetine etkisi fıkıhta geniş biçimde incelenmiştir. Organizmanın dış uyanılara karşı duyarlılığını, bilinç ve idraki nisbî şekilde kapatan uyku iradî hareketlerde bulunmaya imkân vermediğinden uykuda olduğu süre içinde kişi sorumluluklarını yerine getirmekten âciz durumdadır. Bu sebeple uyku fıkıhta eda ehliyeti

tini ortadan kaldıran irade dışı ehliyet ârizalarından biri kabul edilmiştir (bk. EHLİYET). Hanefî fakihlerinden Abdülazîz el-Buhârî uykuyu "insanda irade dışı meydana gelen, iç ve dış duyu organlarının çalışmasına rağmen akli kullanmaya engel olan tabii bir işlevsizlik hali" (*Keşfü'l-esrâr*, IV, 457), İbn Âbidîn de "insana âriz olup duyularının faaliyetini ve aklın kullanımını engelleyen, kişiyi haklarını ifadan âciz bırakan doğal ve geçici durum" (*Reddü'l-muhtar*, I, 141) şeklinde tanımlar. Kişide eda ehliyeti temyiz gücünün varlığına dayanmakta, uyuyan kimsenin temyiz gücü ve ihtiyarı bulunmamaktadır. Dolayısıyla uyuyan kimsenin uyku esnasında ortaya koyabileceği, iman veya küfrü gerektirecek söz ve davranışı yahut alım satım ve boşama gibi hukukî işlemlere yönelik irade beyanları hukukî bir sonuç doğurmaz. Uyuyan kimsenin tıpkı baygın gibi cezaî ehliyeti de yoktur. Uyku halinde işlenen fiiller kasıt bulunmadığı için suç teşkil etmez ve bu kimseye bedenî nitelikte ceza uygulanmaz. Vücüb ehliyetinin temelini insan olma özelliği teşkil ettiğinden uykunun bu ehliyete hiçbir etkisi yoktur. Uykudaki bir kimse hak ve borçlara ehil kabul edilir ve uyku halinde yol açtığı malî zararları karşılamakla yükümlü tutulur. Çünkü uyku mazereti başkalarının can ve mal dokunulmazlığını ortadan kaldırmaz, sadece bedenî ceza konusunda mazeret teşkil eder. Uykuda iken birinin üzerine düşerek ölümüne yol açan kimseye fiilinde kasıt bulunmaması sebebiyle kısas cezası uygulanmaz, fakat diyet gerekir.

Gerekli tedbirleri alarak uyanacağına kanaat getiren kimse vakit girdikten sonra o vakte ait namazı kılmadan uyuyabilir. Ancak uyanamama endişesi taşırırsa vakit girdikten sonra kişinin o vaktin namazını kılmadan uyuması câiz değildir. Uyanma ümidiyle namaz vakti girdikten sonra uyuyan bir kimse vakit çıkıncaya kadar uyanamazsa yerine getiremediği ibadetleri kazâ eder. Uyku halinde fiilen âcizlik bulunduğundan eda yükümlülüğü kalkarsa da uyandıktan sonra uyuyan kimsenin zimmetinde sabit olan namaz borcu devam eder. Hz. Peygamber'in unutan yahut vakit içinde uyuyakalan kimsenin geçirdiği namazı hatırladığı zaman kılmasını emretmesi (Tirmizî, "Şalât", 18; Ebû Dâvûd, "Şalât", 11) uykuda iken kılınamayan namaz borcunun düşmediğini gösterir. Bir kasıt yokken uyku sebebiyle namazı vaktinde kılamayan kişi günahkâr sayılmaz. Resûl-i Ekrem ihmalin uyanıklık halinde

olacağını, uykuda ihmalin söz konusu edilemeyeceğini belirtmesi (Ebû Dâvûd, "Şalât", 11) ayrıca, "Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Şifa buluncaya kadar akıl hastasından, bulûğ çağına erinceye kadar çocuktan ve uyanıncaya kadar uyuyandan" buyurması (Buhârî, "Hudûd", 22, "Tâlâk", 11; Tirmizî, "Hudûd", 1) bu anlamdadır.

Uyku ile abdestin bozulup bozulmama çağı veya hangi durumlarla bozulacağı konusu fıkıhta ayrıntılı biçimde ele alınarak tartışılmıştır. Bu konuda kaynaklarda bir kısmı farklı yorumlamaya ve hüküm çıkarmaya elverişli hadis rivayetlerinin bulunması, ayrıca uykunun bir hades (hükmi kırilik) hali olup olmadığı, abdesti bozacak uyku süresi, şekli ve derinliğinin ölçüsü konusundaki yaklaşımlar fıkıh mezheplerinin farklı görüşler benimsemesine yol açmıştır (Serahsî, I, 78; İbn Rüşd, I, 28-29). Yatarak uyunan derin uykunun abdesti bozacağında fıkıh mezhepleri müttefiktir; bunun dışındakilerde ise görüş ayrılıkları vardır. Hanefî ve Şâfiî fakihleri hafif uykunun (nüâs) abdesti bozmayacağı görüşündedir. Tam uykunun (nevm) abdesti bozup bozmayacağı konusunda ise uyuma şekline bakarak hüküm verirler. Her iki mezhebe göre yatarak uyumanın yanı sıra vücuttan yel çıkmasına imkân verecek şekilde oturarak uyuma da abdesti bozar. Hanefîler, vücuttan yel çıkmasını mümkün kılmayacak biçimde oturarak veya namazda kıyam, rükû ve secde halinde uyumanın abdesti bozmayacağını kabul eder. Çünkü kıyam, rükû ve secde halinde kalabilme uykudan kaynaklanan gevşemenin ileri seviyede olmadığını gösterir. Bir şeye yaslanıp uyuma halinde yaslanılan şey alındığında uyuyan kimse düşecek durumda ise abdest bozulur, aksi takdirde bozulmaz (*Kâsânî*, I, 30-31; *Haskefî*, I, 132). Şâfiî mezhebinde ağırlıklı görüş vücuttan yel çıkmasına imkân verecek şekilde oturarak veya kıyam, rükû, secde hallerinde uykunun abdesti bozmasıdır (*Nevevî*, II, 459-460). Mâlikîler uykunun abdesti bozup bozmayacağı konusunda hüküm verirken uyuma şekli, uykunun derinliği-hafifliği ve uyku süresi olmak üzere üç kriteri göz önünde bulundururlar. Oturarak uyuma halinde uyku derin ve uzun ise abdesti bozar, hafif ve kısa ise bozamaz. Onların derin uykudan kastı kişinin elinden düşürdüğü şeyin ve gelip geçenin farkına varmadığı, yüksek sesli konuşmaları duymadığı uykudur. Derin ve kısa uyku ile hafif ve uzun uykunun abdesti bozup bozmayacağı konusunda görüş ayrılığı bulunmasına rağmen derin ve kısa uykunun

da abdesti bozacağı, hafif ve uzun uyku-
da ise yeniden abdest almanın mendup
olduğu görüşü benimsenmiştir. Bazıları,
vücuttan yel çıkmasına imkân vermeye-
cek şekilde oturarak uyumanın abdesti
bozmayacağını kabul ederler. Bu mezhe-
bin fakihleri yatarak ve secde halinde uyu-
mada her türlü uykunun abdesti bozaca-
ğı, fakat bir şeye dayanmadan ayakta uyu-
mada abdesti bozmayacağı hükmünü ver-
mişlerdir (İbn Rüşd, I, 28-29; İbn Cüzey, s.
27; Ahmed b. Guneym, I, 178-179). Hanbe-
lî fakihler de uykunun abdesti bozup boz-
mayacağına hükmederken uykunun azlık
ve çokluğu ile uyuma şeklini dikkate alır-
lar. Bu mezhepte azlık ve çokluğu belirle-
mek için örfün esas alınması, uyuyanın
şekil değiştirip değiştirmemesine veya rü-
ya görüp görmemesine bakılması gibi öl-
çüler benimsenmiştir. Yatarak uyumada
az veya çok uykunun abdesti bozacağı, otu-
rarak uyumada ise az uykunun abdesti
bozmayıp çok uykunun bozacağı kabul edil-
miştir. Kiyam halinde uyuma oturarak uyu-
ma gibi sayılırken rükû ve secde halinde
uyuma bir görüşe göre yatarak uyuma,
diğer bir görüşe göre ise oturarak uyu-
ma gibi kabul edilmiştir (İbn Kudâme, I,
196-199). Ca'ferîler'de de görme ve işitme
duyularına galip gelen uyku abdesti bozar.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Dâvûd, "Tahâret", 30, 79; Tirmizî, "Tahâ-
ret", 87; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 78; Kâsânî, *Bedâ'î'*,
I, 30-31; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, İstan-
bul 1985, I, 28-29; Muvaffakuddîn İbn Kudâme,
el-Muğni, Beyrut 1404/1984, I, 196-199; Neve-
vî, *el-Mecmû'* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecvûd -
v.dğr.), Beyrut 1971, II, 459-460; Abdülazîz el-Bu-
hârî, *Keşfü'l-esrâr*, Beyrut 1991, IV, 457-460; İbn
Cüzey, *el-Kavâninü'l-fıkhiyye*, Beyrut 1998, s.
27; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Mişbâ-
hu'l-münîr* (nşr. Abdülazîm eş-Şinnâvî), Kahire
1977, s.163; Teftâzânî, *el-Telviḥ*, Beyrut, ts. (Dâ-
rü'l-kütübi'l-ilmîyye), II, 169; Haskeffî, *ed-Dürrü'l-
muḥtâr* (İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr* içinde), İst-
anbul 1307, I, 132; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr*
(Kahire), I, 141-143; Ahmed b. Guneym en-Nef-
râvî, *el-Fevâkihü'd-devâni*, Beyrut 1997, I, 178-
179; Abdülkerîm Zeydân, *el-Veciz fi uşûli'l-fikh*,
Bağdad 1973, s. 82-83; Vehbe ez-Zühayfî, *Uşû-
lü'l-fikhî'l-İslâmî*, Dimaşk 1986, I, 172; Hüseyin
Halef el-Cübûrî, *'Avânzü'l-ehliyye 'inde'l-uşûliyy-
yîn*, Mekke 1408/1988, s. 231-241; Abdullah b.
Yûsuf el-Cüdey', *Teyşîru 'İlmî uşûli'l-fikh*, Bey-
rut 1998, s. 92-93; M. Rewâs Kal'acî, *el-Mevsû'a-
tü'l-fıkhiyyetü'l-müeyssere*, Beyrut 1421/2000,
s. 911-913; Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'anın
Amaçları Açısından Uykuyu Hakkında Bir Değer-
lendirme", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni-
versitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, Kahra-
manmaraş 2004, s. 45-77; Velid M. Abdülazîz el-
Hamed, "Zâhîretü'n-nevm fi'l-Kur'ân ve's-sün-
ne", *Mecelletü's-serî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*,
XXII/71, Küveyt 2007, s. 15-82; "Nevm", *Mv.F*,
XLII, 15-24.

ABDÜSSELÂM ARI

UYÛNÜ'L-AHBÂR

(عيون الأخبار)

İbn Kuteybe'nin

(ö. 276/889)

edeb ve muhâdarât ile
değişik konulara dair eseri.

Müellif uzun yıllar içinde derlediği dil,
edebiyat, muhâdarât, tarih ve genel kül-
türle ilgili malzemeyi 266 (879) yılından az
önce gözden geçirmiş, malzemenin bir kıs-
mını müstakil eserlerde toplamış, geri ka-
lanıyla da bu hacimli kitabını yazmıştır.
Müstakil eserleri *Kitâbü'l-Eşribe*, *Kitâ-
bü'l-Ma'ârif*, *Kitâbü'ş-Şî'r* (*ve's-şu'arâ*),
Kitâbü Te'vîli (*Ta'bîri*)'r-rü'yâ'dır. "Uyû-
nü'l-ahbâr" bir mukaddimeyle on bölümden
(kitab) meydana gelmektedir. Mukad-
dimede eserin amacı, yazılış sebebi, tas-
nif tarzı, bölümlerin içeriği anlatıldıktan
sonra fihristine yer verilmiştir. Bu nitelik-
leriyle eser modern zamanların telif yön-
temini hatırlatan kadîm örneklerden biri-
dir. Mukaddimede ayrıca eserin düzgün
konuşup yazabilmek için gerekli edebiyat
ve kültür malzemesini kapsadığı, gerek
seçkin ve aydın kesimin gerek yönetici sı-
nıfın gerekse halkın edebî ihtiyacını karşı-
layacak bir kültür hazinesi şeklinde düzen-
lendiği belirtilmektedir. Bablar halinde tas-
nif edilen "Uyûnü'l-ahbâr"da aranan konu-
ya kolayca ulaşılabilmesi için her bab altı-
nda ilgili malzeme özet halinde verilmiş;
ulemâ, hükemâ, üdebâ, bülegâ ve şuarâ
sözlerinden, hükümdarların hayatından ve
önceki neslin eserlerinden en güzel örnek-
ler seçilerek bir araya getirilmiştir. Eserini
her damak zevkine hitap eden bir sof-
raya benzeten İbn Kuteybe dünya ve âhi-
ret hayatına, günlük hayatın birçok yönü-
ne dair bilgilere, ciddi, şaka, latife, mizah,
zühde, takvâyâ, hatta cinsî hayatla ilgili
fıkralara kadar değişik konulara yer verdi-
ğini belirtmektedir. Selef-i-sâlihînin âdeti
üzere hayatın tabii akışı içindeki bu konu-
lara temas edilmesinin ahlâksızlık ve gü-
nah olmadığını, asıl günahın namusu kir-
letmek, yalan söylemek, yalancı şahitlik
yapmak, gıybet etmek gibi tutum ve dav-
ranışlar olduğunu, esasen okuyucuyu din-
lendirmek amacıyla bu tür fıkraların
"çorbada tuz" kabilinden kaydedildiğini
açıklamaktadır. Müellif az miktarda değer-
siz haber ve şiirlere yer verilmesini güze-
lin kadrinin çirkinle mukayese edilmesiyle
bilinebileceği gerekçesine bağlamaktadır.
Bu arada dili bozuk bazı avamî nüktelerin
düzeltimeden naklinin fıkra ruhuna ve za-
rafete daha uygun düştüğü ifade edilmiş-
tir. Kitap bazı konuların tam işlenmediği iz-

lenimi verse de bu durum, dalginlık sonu-
cu değil eserin bütününde benzeri konu-
ların birkaç yerde geçmesiyle izah edilmiş-
tir ("Uyûnü'l-ahbâr", müellifin mukaddime-
si, I, 1, 1-2). Her bölümde ilgili haber, hikmet-
li söz, fıkra ve şiirler sırasıyla zikredilmiş,
bazı haberler muttasıl senedle kaydedil-
miş, "Bir Hint kitabında okudum ki ..." şe-
kinde iktibaslarla yer verilmiştir. Eserde baş-
ta İbnü'l-Mukaffa'nın kitapları olmak üzere
Asmaî, Medâinî, Câhiz, Ebû Hâtim es-Si-
cistânî gibi âlimlerin eserleriyle adı geçen
yabancı kültürlerle ait bazı kaynaklardan
faydalanılmıştır.

Bölümlerin içeriği şöylece özetlenebilir:

1. Kitâbü's-Sultân. Hükümdarlarda aranan
özellikler, maiyetlerinde bulunanların uy-
maları gereken âdâb; vali, kadî, hâcib, kâ-
tip seçimi ve tayininde dikkat edilecek hu-
suslar vb. konulara dair haber, şiir ve fık-
ralar. 2. Kitâbü'l-Harb ve'l-fürûsiyye. Sa-
vaş âdâbı ve taktikleri, silâhlar, ordu, as-
ker ve gazilerle sefere gidenlere emir ve
tavsiyeler, yiğitlere ve korkaklara dair ha-
ber, şiir ve fıkralar. 3. Kitâbü's-Sü'düd. Sey-
yidlik âlâmetleri, eşraf ve seyyidlerde ara-
nan faziletlerle onlarda bulunmaması ge-
reken kötü huylar, onlarla aynı mecliste
bulunma, elbise, güzel koku, mizah vb.
konulara dair haber, şiir ve fıkralar. 4. Ki-
tâbü't-Tabâi' ve'l-ahlâk. Haset, gıybet, ko-
ğuculuk, yalancılık, cimrilik, ahmaklık gibi
huylarla hayvanların tabiatına dair haber,
şiir ve fıkralar. 5. Kitâbü'l-İlm ve'l-beyân.
İlim, âlimler, öğrenciler, kitaplar, ezberle-
me, Kur'an ve din üzerinde konuşma, eği-
timsicilerin öğütleri, beyân, belâgat, konu-
şma ve cevapta letâfet ve hüsn-i ta'rîz, hut-
be, makâme vb. hususlara dair haber, şi-
ir ve fıkralar. 6. Kitâbü'z-Zühd. Zâhidlerin
özellikleri, zühde dair sözleri, dua, münâ-
cât, ağlama, zıkr-ı dünyâ, teheccüd, ölüm,
yaşlılık, sabır, yakîn, şükür, tutumluluk, ka-
naat, rıza, zâhidlerin halife ve hükümdar-
lar nazdindeki mevkileri, öğütleri gibi ko-
nulara dair haber, şiir ve fıkralar. 7. Kitâbü'l-
İhvân. Dost kazanmaya teşvik, dost seçi-
mi, dostun dostu karşı görevleri, dostlar
arasında sevgi, ziyaretler, kucaklaşma, to-
kalaşma, veda, hediyeleşme, kutlama, has-
ta ziyareti, tâziye, kötü dostlar, akraba ve
çocuklar, özür beyanı, serzeniş, dostlar ara-
sında öfke, düşmanlık gibi konularda ha-
ber, şiir ve fıkralar. 8. Kitâbü'l-Havâ'ic. İht-
iyacın gizlenmesi, sabır, gayret, hediye,
rüşvet, ihtiyacı güzel sözle açıklama, iht-
iyaç arzında güvenilen kimseler, ihtiyacı
karşılama-reddetme, ihtiyacı karşılamaya
teşvik, söz verme, sözünü tutma ve iffetli
olmaya dair haber, şiir ve fıkralar. 9. Kitâ-